

Голуб Н.Б.

доктор педагогічних наук, професор,
завідувачка відділу навчання української
мови та літератури Інституту педагогіки
НАПН України, м. Київ

ТВОРЧА СПАДЩИНА П. КУЛІША В КОНТЕКСТІ ШКІЛЬНОЇ МОВНОЇ ОСВІТИ

Цікавим напрямом лінгвістичних досліджень є вивчення особливостей мовотворчості українських письменників. Зосібна, значний інтерес становлять розвідки вітчизняних учених (Єрмоленко С., Космеда Т., Мацько Л., Сніжко Н., Степаненко М. та ін.), присвячені аналізу особливостей мови творів І. Котляревського, Т. Шевченка, П. Куліша, І. Франка, Лесі Українки, І. Нечуя-Левицького, М. Рильського, О. Гончара та інших майстрів українського слова.

На жаль, цей суспільно й особистісно значущий доробок досі системно не впроваджений у шкільні методики навчання мови. Як відомо, такий методичний досвід уже є в Японії. Заради розвитку інтелекту японці реформували мову й галузь мовленнєвої діяльності, створили Школу мовного існування. В основу її концепції вчені поклали сприйняття мови не як абстрактної системи, а як суб'єктивної діяльності людини, що не існує поза носіями мови. Одним із активних способів пізнання японської мови є ретельне дослідження мови людей різних професій, а також введення особливого шкільного предмета – вивчення мови окремих людей.

Твори представників красного письменства – сприятливе середовище виявлення, вивчення чи дослідження багатьох мовних явищ і водночас етапів розвитку мови. Сфокусуємо увагу на текстах творів П. Куліша, щоб визначити джерела, що можуть жити й пожвавлювати процес навчання мови в школі. Тут виявляємо силу-силенну оригінальних прикладів, яких іноді так бракує вчителю для урізноманітнення мовного матеріалу. Насамперед, твори містять багато питомої української лексики, слів, що перебувають у пасиві сучасних носіїв мови, наприклад: на кшталт, глузувати, гаятися, химерний, сіромаха, нишпорити, химера, потурати, на поталу, цуратися, гайда, огрядний, квапитися, левада, тривати, халепа, бідолашний, лощина, серпанок, чвари, прудиус, неня, уплітати, урочище та ін..

Твори П. Куліша багаті синонімікою: веселиться, радіє; ходити, сновигати, чимчикувати, тинятися, вештатися, швендяти, лізти, іти, сходитися, мчатися, гасати, наздоганяти; повага, шаноба; грати, бриньчати; почервоніти, зашарітися, загорітися; боронити, захищати, стерегти; марнувати, прогайнувати, проциндрити, та ін.

Різноманітно ілюстрований *кличний відмінок*: пане господарю, панотче, Тарасе, шановна громадо, душе моя, ясная панно, Україно, княгине моя, паніматко, матусю, брате; *оцінна лексика*: салогуб, бісові діти, гольтяпака, гультяї, шибайголова, окаянний, пройдисвіт, розбишаки, свинопас, іродові душі, лядське кодро, гевали, пакосник, плюгавець, ледащиця; *повні нестягнені форми прикметників*: смутнії, мізерная, старосвітські, вельможнії, пишнії, добрії, Дніпровії, невірнії, дорогії, медовії, святії, довговусії, січовії, кошовії; *застаріла лексика*: жовніри, броварня, сволок, божник, коновка, гайдуки, каштеляни, пищалі, сагайдаки, черес, ратуша, бурмистр, займанщина, ширітвас, сает, поспільство тощо.

З метою вдосконалення і збагачення мовлення учнів, а водночас і формування впевненості у будь-якій ситуації спілкування актуалізуємо такі види роботи з текстами художніх творів:

1. *Ведення словника незрозумілих слів*: отава, леміш, каламар, покаляти.

2. *Активізація у вжитку слів і виразів*: заманутися, багаття, непокоїти, квапитися, цуратися, зухвалий, статечний, овва.

3. *Збагачення мовлення фразеологізмами*: Гора з горою не зійдеться, а чоловік з чоловіком зійдеться. Пустити поголоску. Одважити солі. Загорівся, як порох. Не спускати з нього очей. Припадати до душі. Журба мене сушить. Щось на душі важке лежить. Ухопити шилом патоки. Підняти гвалт. Не нашого пера пташка. Козацька доля в Бога на колінах. Так нездужаю, що ведмедя б за вухо вдержав. Одпустити товсту мармизу. Ряст топтати. Як виросте трава на помості та ін.

Мова творів П. Куліша містить цікаві для мовознавчих досліджень учнів проблеми *написання* (розлютувавсь, посумувавши, залицяння, кохання, польовання, жартовливе, проваллем; боже слово) чи походження (празник, не дожидаючись, город Ніжень, зложити, лучче, піддержує) слів. Привабливими для аналізу й дослідження семантичного поля вважаємо такі, зокрема, поєднання слів: *тяжко грошовитий, доскочив скарбу, мізерная тиха, добре намисто*. Аби школярі не сприймали у творах письменника слова *жизнь, чувство, лучче та ін.* традиційно як

запозичення з російської мови, важливе значення матимуть ці дослідження. У процесі пошуку молоді дослідники дізнаються, що письменник добре знав стародавню українську мову, читав багато пам'яток і любив цю мову. З огляду на це в його творах зафіксовано численні архаїзми, що аж ніяк не є росіянізмами.

Вважаємо за доцільне акцентувати увагу учнів на особистості П. Куліша, зокрема, таких деталях біографії письменника:

1. Борець за підвищення культури української літературної мови, витягування її зі стану «змужичілости».

2. Творець українського алфавіту.

3. Автор першого українського роману.

4. Один із перших перекладачів Біблії, творів Ф. Шиллера, Г. Гейне, Дж. Байрона, Й. Гете, 13 п'єс Шекспіра українською мовою.

5. Автор численних новотворів (неологізмів): *вабити, згряя, злочинець, несвідомий, покора, послуга, почуття, рівність* тощо.

За свідченням І. Огієнка, «ніхто з наших письменників не творив стільки новотворів (неологізмів), як творив їх Куліш; новотвори ці, звичайно, не всі були вдатні, і громадянство завжди підхоплювало їх на зубок і пускало про них анекдоти. Але багато з Кулішевих новотворів таки прийнялися в нашій літературній мові й позосталися в ній досі»[2].

Як патріот, захисник української мови Пантелеймон Куліш запевняв: «Не загине те слово, що дало животворящу запомогу аж двом літературам. Велике воно по своїй природі; а велике слово слідкує про величчє того народу, що зачав його в глибині свого духа»[1].

Література:

1. Куліш П. Зазивний лист до української інтелігенції. Режим доступу: <http://ukrlife.org/main/evshan/kulish.htm>

2. Огієнко І. І. Огієнко. Куліш як ідеолог і творець української літературної мови // Історія української літературної мови. Режим доступу: <http://litopys.org.ua/ohukr/ohu13.htm>